

1. El llegat de les estructures temporals i urbanes fordistes
2. La ciutat conscient del temps
3. El projecte Bremen 2030: una ciutat conscient del temps
4. Bremen i els projectes clau de ciutat conscient del temps
5. Implicacions per a la política familiar dels projectes clau de política de temps

FAMÍLIA, POLÍTICA DE TEMPS I DESENVOLUPAMENT URBÀ: L'EXEMPLE DE BREMEN¹

Ens trobem enmig d'un procés de transició marcat per factors econòmics, socioeconòmics, socioculturals, polítics i demogràfics. En l'àmbit econòmic, als països desenvolupats preval la caracterització de la societat del treball com una societat de serveis i del coneixement (Castells, 2001; 2003). Això es tradueix en dos elements: d'una banda, el desdibuixament dels límits econòmics (Zürn, 1998, proposa l'expressió «desnacionalització» en lloc de «globalització»), i de l'altra, l'aparició de noves tendències de localització/regionalització de la presa de decisions. El procés complet rep a vegades el nom de «glocalització» (Banc Mundial, 2000), un terme que uneix totes dues tendències.

Des del punt de vista socioeconòmic i sociocultural són importants la reducció del temps dedicat a l'activitat laboral dins del cicle vital, l'augment de les taxes d'activitat femenina i la transformació dels models de vida i dels tipus de llar. Aquesta transformació té lloc paral·lelament al canvi de paper de la dona a la família, a la feina i a la societat. A vegades s'ha anomenat «individualització» i «pluralització dels models de vida». En els països desenvolupats les formes polítiques de domini s'han mantingut relativament estables i incontestades durant les dècades de la postguerra; tanmateix, també s'hi ha produït el «procés de glocalització» (en forma d'europèitització i de regionalització) (Mückenberger, 2004). En aquest període hem vist la formació d'una responsabilitat de l'estat en matèria de seguretat social. Com que aquesta malla de responsabilitat s'ha fet cada vegada més fina, la previsió vital i les qüestions financeres i competencials que comporta s'han convertit en elements sempre presents.

Per últim, el canvi demogràfic és cada vegada més urgent (Vaupel, 2004; Kaufmann, 2004). L'esperança de vida ha augmentat i continua fent-ho, i alhora, la taxa de fertilitat està disminuint. La conseqüència és l'envel·liment de la societat. D'aquest envelliment, en podem esperar repercussions i efectes secundaris no desitjats sobre la vida laboral, la dependència, l'organització,

l'assignació de recursos humans i recursos financers als sistemes de seguretat social, la cultura de les relacions intergeneracionals i les relacions de comunicació als espais públics.

Aquest també és el context de la integració familiar als espais urbans del present i del futur. Al llarg de l'informe reprendrem aquests temes per aprofundir-hi en punts concrets.

1. El llegat de les estructures temporals i urbanes fordistes

En primer lloc, explicarem la influència que el model de producció fordista té encara avui en dia sobre les estructures, la divisió de funcions i les separacions espacials de la ciutat (per bé que ja se n'han superat moltes de les bases econòmiques i socioculturals). La separació funcional entre els barris residencials i les zones d'activitat econòmica va comportar canvis en les relacions que s'estableixen entre els sexes i entre les generacions. A més, va crear la necessitat de comptar amb infraestructures públiques de cura dels infants i de mobilitat. També va generar patrons estructurats de mobilitat i d'activitat diària típics de cada sexe (i llurs corresponents patrons temporals). D'aquesta manera, la separació funcional de zones residencials i zones d'activitat econòmica va afectar tots els components del model d'integració familiar. Actualment, cal que hi hagi una coincidència entre aquestes estructures o patrons temporals de la ciutat i una transformació social que sembla exigir canvis urgents.

Quan utilitzem en aquest text el terme *fordista*, ens referim a grans trets a les estructures urbanes i temporals que es van consolidar durant el període industrial

¹ Traduït de l'original alemany.

—entre mitjan segle XIX i mitjan segle XX— i que van substituir l'era agrària —que havia durat fins ben entrat el segle XIX— (Hotzen, 1994; Friedrichs, 1995). En aquesta època, les estructures urbanes es van separar de les estructures rurals, van créixer i es van convertir en el centre de gravetat de la creació de valor. Max Weber va oferir una concepció històrica de ciutat quan la va assimilar a un mercat (Weber, 1922). Louis Wirth va afirmar que «l'urbanisme és un estil de vida» (1938) i parlava de característiques fenomenològiques: «La naturalesa urbana depèn de les dimensions, la densitat, l'heterogeneïtat i la permanència de l'assentament». Al contrari, Friedrichs (1995), seguint Durkheim, en parlar del fet urbà, en destacava la divisió del treball i la diferenciació. La producció moderna implica dos elements: d'una banda, la cooperació i la coordinació del procés productiu, i d'una altra, la comercialització dels productes als mercats. Tots dos elements es concentren a les ciutats. Sobre la base dels «avantatges de l'aglomeració» que ofereixen les ciutats es diferencien els oficis, les instal·lacions públiques i privades, els béns i serveis demandats, els estils de vida i els usos. Aquesta diferenciació crea una nova necessitat: la planificació urbanística (Friedrichs, 1995, p. 21).

Hi ha dues característiques que estructuraven el desenvolupament fordista de la ciutat que avui en dia encara tenen conseqüències importants sobre els models de vida i sobre els patrons generacionals i sexuals de les famílies.

La primera és la separació d'usos que té lloc dins les ciutats. La indústria (que genera perills, sorolls i contaminació) es distancia dels barris residencials i de les zones d'activitat econòmica. Sovint es produeix una sorprenent divisió est-oest (vegeu-ne una imatge a Friedrichs, 1995, p. 17), que tendeix a afegir a la separació funcional una segregació social de la població (Dangschat, Blasius, 1994). La separació sistemàtica entre barris residencials i zones d'activitat econòmica té conseqüències significatives sobre la vida quotidiana. En primer lloc, es genera el que actualment s'anomena «mobilitat sistèmica», unes necessitats de transport amb acumulació de viatgers i hores punta que no depenen de les decisions individuals de les persones, sinó del ritme de torns i d'horaris laborals (trànsit a primera i a última hora, persones que es desplacen cada dia o cada setmana). En segon lloc, amb la separació entre barris residencials i zones d'activitat econòmica s'associen determinades característiques de les relacions entre sexes i entre generacions. Aquestes característiques influeixen en les estructures temporals quotidianes, fet que actualment és un tema candent de debat. La rutina diària masculina es concep i es conforma principalment des del punt de vista de l'activitat professional; la femenina, des d'una perspectiva familiar i reproductiva. L'activitat professional femenina no se n'exclou, però sí que se'n manté al marge i/o porta a la multiplicació de les càrregues de la dona i/o és font de marginació econòmica i

social (especialment de les mares). Aquesta situació fa que la paternitat, la cura dels nens i l'educació es duguin a terme fora de la llar cada cop amb més freqüència.

Des de tots aquests punts de vista (i a causa de moltes altres influències i necessitats) l'estat adquireix missions noves en entorns municipals. Per exemple, l'estat ha de canalitzar el trànsit públic de les persones, crear infraestructures per tenir cura dels infants, ocupar-se de l'educació, la higiene, la nutrició i la sanitat, l'oci, els esports i la cultura, a més de mantenir la seguretat pública. Els principals beneficiaris d'aquestes ofertes poden ser les llars privades o els actors públics o els actors de l'economia privada (Esping-Andersen, 1990), de manera que aquests últims es diferencien encara més. Amb tot, les ofertes comercials es limiten generalment als serveis que resulten rendibles.

La segona característica és que es genera una jerarquia funcional en la geografia dels espais. La importància creixent dels serveis públics i l'aglomeració (arrossegada pel mercat) de la generació privada de béns i serveis creen diferències d'abastament (accés i nivells) entre els diferents punts geogràfics. No només parlem de la diferència camp-ciutat, sinó també de la diferència que sorgeix entre les ciutats i els municipis que a causa de la mida que tenen, dels equipaments i de les funcions, es defineixen com a «centres» de nivells diferents (superiors, mitjans, inferiors). El sistema de punts centrals (Christaller, 1933), concebut des de la perspectiva dels recursos i de les condicions de generació de determinats serveis (no en funció de l'accessibilitat), situa la disponibilitat de l'accés a aquests serveis en una relació jeràrquica. La influència que té sobre les estructures temporals del dia a dia encara no està prou reconeguda (tal com critica Stiens, 2002). D'una banda, aquesta jerarquia té efectes directes i evidents sobre l'accés a l'educació, a la sanitat, a la cultura, a la seguretat, etc., però de l'altra són igual d'importants els efectes indirectes menys evidents que produeixen, com ara quan la distribució específica d'altres béns pot obstaculitzar l'accés a serveis als quals és difícil accedir per raons de temps; per exemple, el repartiment i la utilització del cotxe en funció del sexe pot accentuar encara més les diferències per sexe en l'accés als serveis urbans (educació, sanitat, cultura); a més, la baixa densitat i l'accessibilitat de determinats serveis perjudiquen especialment les persones amb pocs recursos per substituir aquests serveis, de manera que les conseqüències són més negatives en determinats col·lectius (com ara els nens).

En parlar del llegat fordista, ens referim a les estructures de les condicions vitals i laborals que acabo de presentar d'aquesta manera esquemàtica i que des de la perspectiva de les polítiques de temps, presenten una significació doble.

En primer lloc, a causa d'aquestes separacions funcionals de l'activitat laboral, l'activitat residencial, l'ús dels

serveis públics i privats i l'ús dels mitjans de mobilitat geogràfica que uneixen unes zones amb unes altres, es generen dificultats de conciliació i d'accés. Aquestes dificultats són complexes i obstaculitzen tant el dret teòric a gaudir d'aquests serveis com a gaudir-ne a la pràctica. Els pilars de l'organització de la feina (remunerada o no), la conformació de les relacions entre sexes i generacions i l'existència i organització de contextos de solidaritat a l'entorn local (cultura, infraestructures, serveis, veïnat, transport municipal i regional, etc.) es troben sistemàticament entrecreuats. Si es mou un dels pilars, es poden produir conseqüències absolutament inesperades. Per exemple, si s'elimina una línia d'autobusos, pot passar que una mare que treballa a temps parcial es trobi amb uns problemes de conciliació del temps tan greus que es vegi obligada a deixar la feina. Passa el mateix si en una empresa es modifica l'horari laboral (el nombre d'hores o bé l'horari d'entrada i sortida) sense adaptar-se a altres paràmetres de la vida quotidiana. L'organització del temps al dia a dia recolza en aquests pilars, i si es vol arribar a un benestar més gran en l'ús del temps, és imprescindible identificar-los i actuar-hi. Tots i cadascun d'aquests pilars estan estretament lligats els uns amb els altres: no se'n pot modificar un sense tocar els altres. Per aquesta raó, el benestar en la relació amb el temps (o la mera capacitat de decidir sobre el propi temps) només es pot millorar amb la modificació simultània de tots aquests pilars.

Aquests pilars defineixen les relacions de repartiment, poder i participació en la societat. S'uneixen en l'organització quotidiana de les persones. Per aquesta raó, l'esforç per augmentar la qualitat de vida —i el «benestar del temps» (Rinderspacher, 2002)— depèn decisivament del fet que la unió d'aquests pilars es realitzi i es vigili amb una vocació genuïnament social. Aquesta és la conclusió fonamental a la qual s'ha arribat amb el descobriment de la «política de temps»: les intervencions en política de temps exigeixen un enfocament integral sistemàtic; si es duu a terme una intervenció centrada exclusivament en un aspecte (per exemple, si es canvia l'horari de la feina, del transport públic o de la llar d'infants) o limitada a un únic tipus d'actors socials o d'àrea de competència, el més probable és que sorgeixin efectes secundaris no desitjats que afectin altres àmbits. Aquests efectes produiran en el conjunt complet de la societat el que Durkheim va anomenar *anòmia* i, amb això, perjudicaran la productivitat (Mückenberger, 2001).

En segon lloc, les estructuracions que s'han descrit anteriorment (i que aquí anomenem *fordistes*) tenen un altre aspecte important: en la base de l'organització industrial tradicional trobem precaucions i mesures de llarga durada. En canvi, el substrat d'aquestes mesures ja ha estat modificat radicalment (i a vegades eliminat del tot) per la transformació socioeconòmica. Això es podria anomenar «problema de l'absència de simultaneïtat». En el marc de la seva teoria de l'estructuració,

Anthony Giddens (1997) afirma que les estructures són generades per agents però enfront dels quals mostren en cada moment un avantatge espaciotemporal que els atorga poder.

Això queda il·lustrat a la perfecció en la relació entre les ciutats i les formes de vida de les persones amb les diferents estructures temporals (que aquí s'entenen en el sentit de permanència). A les ciutats, a les construccions, a les xarxes viàries i de transport, se'ls assigna habitualment una permanència molt més gran; es dissenyen i es construeixen per tal que durin molt més que les persones que hi viuen i les utilitzen. El resultat és que es genera una absència de simultaneïtat que pot provocar friccions. Els sistemes de tramvia de les grans urbs industrials en són un exemple eloqüent. Organitzats gairebé sempre de forma radial, solen consistir en grans vagons austers, amb aspecte de contenidor, als quals s'hi transporten grans grups de persones: es van dissenyar i construir per transportar mà d'obra entre els llocs de treball, el centre de la ciutat i els barris residencials. El problema és que tant els usuaris com els seus models i necessitats de mobilitat han canviat radicalment. Avui en dia, aquests usuaris treballen en jornades laborals flexibles (i ja no en torns massius); a més, tenen alternatives al transport públic i ja no defineixen la mobilitat només com el desplaçament des del punt A fins al punt B. Si els responsables dels sistemes de transport són tan inflexibles que no es poden adaptar a aquesta tendència, és previsible que sorgeixin friccions. Si ja no s'utilitzen les vies de l'era industrial, aquestes deixaran de ser rendibles i es convertiran en una font de pèrdues constants. Però alhora, la població per a la qual es manté aquest mitjà de transport es troba sola davant d'unes necessitats de mobilitat (geogràfiques, socials i geosocials) que en conjunt han augmentat.

Podem observar que els pilars que esmentàvem més amunt —l'organització de la feina, la conformació de les relacions entre sexes i generacions i l'existència i organització d'un context de solidaritat en l'entorn local— es troben enmig d'una vertiginosa transformació. Aquesta transformació, que té lloc a Europa i als altres països del món superdesenvolupat, afecta també els aspectes que tenen a veure amb el temps. Primer de tot, les creixents taxes d'activitat femenina incrementen la demanda de llocs de treball i, per tant, la competència en el mercat laboral. Alhora, aquestes creixents taxes d'activitat femenina minen els fonaments en què recolzava el repartiment tradicional de les tasques professionals, familiars i socials entre els homes i les dones. Seguidament, és cada vegada més freqüent que les tasques (aportar renda, cuidar, alimentar, educar, per exemple) que en el passat es repartien entre els diferents membres de la família es concentrin ara en una sola persona, tal com exemplifica el nombre cada vegada més elevat de llars unipersonals i monoparentals. Aquest excés de càrregues constitueix una sobreexigència per al temps de la llar especialment freqüent en el cas de les dones.

En el si de les famílies es negocia el temps que cal invertir en cada tasca i com «sincronitzar» el context familiar amb el social. I per últim, el fet que els temps d'activitat laboral i no laboral tendeixen a homogeneïtzar-se i redistribuir-se entre homes i dones es pot observar també en la coordinació temporal amb l'entorn de les famílies i les llars privades. A les feines remunerades les dones troben un marcador de ritmes molt important (i a vegades inflexible) que exigeix més esforç de coordinació internament i externament. Els patrons temporals d'activitat professional cada cop més prolongats que s'exigeixen a les dones cada vegada es diferencien i es flexibilitzen més (Matthies *et al.*, 1994). Disminueix l'estabilitat i el grau de previsió dels seus models temporals. És freqüent que a causa d'aquest estat d'emergència es reclami en veu alta una política de temps comunitària (ampliació d'horaris als centres d'educació infantil, combinació d'horaris escolars i laborals, etc.).

2. La ciutat conscient del temps

En el passat, els models temporals i quotidians que acabem de descriure se solien tolerar sense queixes ni preguntes. A la ciutat conscient del temps, en canvi, s'entenen com una «prudent relació amb el temps de les persones» (*Bremen 2030*, 2003) i s'obren a la conformació social conscient.

Dins de l'àmbit urbà és especialment evident que en cada vida quotidiana individual s'entrecreuen diferents temps. Coexisteixen els temps de treball, de mobilitat, organitzacions del temps individuals i familiars, temps «lliure», que en conjunt formen els «temps de la ciutat». Són l'expressió directa del que Jürgen Friedrichs, entroncant amb Émile Durkheim, va anomenar «característiques funcionals de la ciutat»: divisió del treball i diferenciació (Friedrichs, 1995). La simultaneïtat aglomerada de la divisió del treball i la diferenciació condiciona una xarxa de referències i dependències canviants que exigeix una constant coordinació temporal. En les societats de serveis desenvolupades, aquestes dependències són reforçades com a mínim per dues característiques: la primera, amb la transformació de la gestió d'existències i temps, la logística com a dimensió de flux (per exemple, en forma de la relació proveïdor-client que trobem darre dels sistemes *just in time*) passa a tenir un paper clau també en el terreny industrial (Ihde, 1999). I la segona, l'avenç cap a la societat de serveis i del coneixement fa que el principi de simultaneïtat sigui més pertinent que en la societat industrial, ja que els serveis generalment exigeixen la presència de proveïdor i consumidor en el mateix lloc i al mateix temps. Els temps urbans diferenciats per la divisió del treball coincideixen —en condicions de copresència, segons l'escola Lund de la «geografia del temps» (Carlstein, 1978; Giddens, 1995)—, es concilien o deixen de conciliar-se. La descentralització, la diferenciació i la flexibilització fan que les xarxes temporals siguin més complicades i més variables. Les «institucions

temporals» (Rinderspacher, 1999) es qüestionen i s'esfondren (per exemple, el cap de setmana, els horaris comercials, les institucions temporals específiques de cada ofici). Sorgeixen noves institucions temporals, com per exemple l'horari de treball flexible, l'obertura nocturna o la idea del «dia del ciutadà» (Mückenberger, 2004).

Les institucions temporals atreuen l'interès de la societat i de les famílies (Rinderspacher, 1999). El temps és un recurs per arribar a determinats objectius i constitueix també un mitjà cultural que té a veure amb la interpretació i la transmissió de sentits, amb la tradició i la transformació de valors. Les institucions temporals de les societats postradicionals generen noves organitzacions del temps per diferents vies. Aquestes noves organitzacions passen aleshores a ser components dels hàbits i els usos quotidians dels membres d'aquesta societat, i fins i tot es converteixen en «institucions». En veiem exemples de com van néixer en la història del diumenge o del telenotícies del vespre. Tots dos casos demostren que els temps «es fan», perquè no són elements que ja estan establerts. En les societats premodernes, les autoritats establien i imposaven els temps (l'església, la campanya de la feina, l'exèrcit, etc.), sense que pogués tenir-hi lloc cap mena de crítica. La societat industrial produeix institucions temporals i actors que les conformen. La història del dissabte, del cap de setmana i de les vacances va ser el naixement de les institucions temporals. Els actors de la política de temps eren, en conseqüència, les parts signants de convenis col·lectius i els legisladors. Això explica que en la societat industrial gairebé totes les institucions temporals fossin estatals.

L'arribada del terciari, la societat del coneixement i dels serveis revoluciona les institucions temporals de la societat industrial. Destruïx les institucions temporals tradicionals —a través de la flexibilització i la tendència cap a la societat de les 24 hores— i crea institucions noves. Posa nous actors a l'escena de la conformació del temps: a la posició que abans ocupaven els aspectes estatals, ara hi apareixen actors i fòrums de presa de decisions i de negociació de les dues naturaleses, la globalitzada i la descentralitzada. Per aquesta raó, l'organització del temps és cada vegada més diversa: d'una banda, s'incardina en la societat global i d'una altra s'integra en veïnats, barris i comunitats locals.

En aquesta fase poden sorgir elements tan diversos com els «plans locals de direcció del temps» d'Itàlia (Bonfiglioli, Mareggi, 1997), pactes temporals d'àmbit local, dies del ciutadà, biblioteques que obren el diumenge, nous espais públics, pactes de mobilitat i noves agències territorials, com les «oficines del temps» (Mückenberger, 2004; Heitkötter, 2006). Les institucions temporals «poden» sorgir, però en cap cas això succeeix automàticament. Que la societat de serveis i del coneixement estigui en condicions de generar noves institucions temporals o que, ans al contrari, s'esfondri en una anòmia temporal, depèn dels actors de la política de temps.

3. El projecte Bremen 2030: una ciutat conscient del temps

El projecte Els Temps de la Ciutat existeix a Bremen des de fa uns 15 anys. Bremen va emprendre aquesta iniciativa per pura casualitat. No obstant això, ja hi havia una certa disposició. La ciutat té unes dimensions que possibiliten un plantejament conformador, està menys exposada que Frankfurt (una ciutat de la mateixa mida) als processos globals d'acceleració, presenta un colossal patrimoni de confiança en el tractament del conjunt urbà i es troba en condicions d'emprendre processos cooperatius i interactius que facin coincidir política, economia i societat civil (vegeu Mückenberger, 2004). Al Laboratori de Perspectives de Bremen es va començar a pensar, el 1992, en el model de «ciutat conscient del temps». El Fòrum dels Temps de la Ciutat de Bremen es va fundar el 1994 i des del principi ha cooperat amb els experiments pilot escola/llar d'infants, seguretat en espai públic, modernització de l'administració/municipi. El 1997 es va materialitzar amb l'obertura de la primera «oficina del temps» d'Alemanya en l'autoritat municipal de Bremen-Vegesack. El primer gran assaig pràctic sobre els temps de la ciutat que es va dur a terme a Alemanya va ser el projecte pilot per a la igualtat iniciat pel govern d'Hamburg el 1994, que va analitzar i transformar la zona de competència local de Barmbek-Uhlenhorst per respondre a les necessitats temporals de les joves mares treballadores.

La branca alemanya del projecte de la Unió Europea «Eurexter - Temps i Qualitat a la Ciutat» a la HWP (Universitat d'Economia i Política d'Hamburg) va començar a preparar el 1991 comunicacions i iniciatives de projecte amb Itàlia, i el 1996 va organitzar amb el sindicat ÖTV² el congrés Els Temps de la Ciutat a la ciutat d'Hamburg. El mateix any, va implantar un programa de formació permanent i va incentivar la posada en funcionament de projectes i cooperacions de projectes. Amb l'ajuda d'Eurexter, a partir del 1996 es van començar a posar en pràctica diferents projectes a Hamburg (obertura d'una oficina del ciutadà al barri d'Harburg), a Bremen (les tres accions comentades), a Erfurt (el «servei al ciutadà» de l'Administració local i l'obertura del centre clínic d'Erfurt per al barri) i a Wolfsburg (projecte ZeitWerkStadt per fer de mitjancer en els conflictes de temps sorgits entre la fàbrica de Volkswagen i el municipi o la regió). Com a preludi de l'Expo 2000, a Hannover es van organitzar tallers del temps amb les entitats públiques més importants en la marcadó de ritmes. A partir de les iniciatives del nord d'Alemanya, el 1997 es va fundar el grup de treball Expo 2000 Els Temps de la Ciutat que, el 1998, es va registrar com a participant a l'exposició i va desenvolupar les seves activitats durant el bienni 1999-2000. El millor resultat quantitatiu va ser l'exposició *Els Temps de la Ciutat*, que va atreure a la casa consistorial de Bremen al voltant de 10.000 persones. Independentment d'aquestes iniciatives del nord d'Alemanya, a Hanau es

va començar a fer l'esbós —en aquest cas a partir d'iniciatives de l'Oficina i del Ple de la Dona— del model d'una «ciutat conscient del temps» que es va materialitzar en un projecte l'any 1997. Com a primer estat territorial d'Alemanya, el *land* de Renània del Nord-Westfàlia va posar en funcionament el programa Els Temps de la Ciutat, que es va materialitzar en iniciatives, projectes i oficines a cinc ciutats diferents. La política comunitària del temps va trobar el vessant científic alemany al DIFU (Institut Alemany d'Urbanística; Dietrich Henckel/Matthias Eberling), amb treballs analítics ja des del final dels anys vuitanta, i la HWP d'Hamburg (Mückenberger, 1998; 2000).

A Bremen va eclosionar, ja en la fase de l'Expo 2000, una nova generació de projectes finançats pel Ministeri d'Educació i Recerca alemany, articulats al voltant del desenvolupament de perspectives urbanes. El projecte Bremen 2030: una ciutat conscient del temps, dirigit per la HWP d'Hamburg i l'IAW (Institut de Treball i Economia) de Bremen, va guanyar el 2001 el concurs d'idees Ciutat 2030, i a partir d'aquí es va posar en funcionament. A diferència dels anteriors projectes d'Els Temps de la Ciutat, aquest programa es va caracteritzar per una integració més gran en l'Administració de Bremen. Per ordre, hi havia un Consell Rector de projecte, format pels dos alcaldes, el cap del Departament d'Igualtat d'Oportunitats del *land* i representants de la Federació Alemanya de Ciutats i del sindicat Ver.Dí³. En un lloc prominent hi havia un Comitè de Treball que representava totes les àrees administratives de Bremen pel que fa a direcció de secció i negocis i tenia la missió d'assessorar i reimpulsar totes les iniciatives de Bremen 2030: una ciutat conscient del temps. El centre de coordinació, amb seu a la Conselleria del *land* d'Urbanisme i Medi Ambient, moderava la cooperació entre economia i pràctica. Aquestes estructures interdisciplinàries i transdisciplinàries reproduïen, en resum, l'estructura administrativa que exigeix qualsevol projecte de conformació de polítiques de temps.

La missió del projecte Bremen 2030 era doble. D'una banda, es pretenia treballar en un model de desenvolupament pel que fa a la política de temps adequat al tipus de ciutat amenaçada per l'envelliment. D'una altra, es volien implantar mesures concretes de política de temps que permetessin avançar cap a aquest model o que es poguessin traduir en la modificació o perfeccionament d'aquest. Tots dos objectius es van buscar a través de l'anomenada «hermenèutica de la planificació». Entre les mesures pràctiques hi havia els pactes de mobilitat de Bremen-Nord i Bremen-Hemelingen o el desenvolupament d'estructures de temps per a centres infantils de dia i llars pròximes als centres de treball dels pares, per exemple. En paral·lel es posaven en pràctica processos de participació ciutadana en la materialització concreta del model principal de la ciutat conscient

2 Sindicat de Serveis Públics, Transports i Comunicacions. (N. de la t.)

3 Sindicat Unit de Serveis. (N. de la t.)

del temps. La conferència sobre l'evolució de la ciutat, a càrrec del conseller d'Urbanisme i Medi Ambient, es va dedicar en les quatre sessions de l'any 2002 (amb uns 900 participants) al tema de la ciutat conscient del temps. En una iniciativa de cooperació entre l'equip econòmic i el comitè de treball transcompetencial es va donar forma i aprovació definitiva al projecte Bremen 2030: una ciutat conscient del temps, que després va ser autoritzat pel Consell Rector del projecte. El projecte destaca, un cop més, perquè va més enllà de la simple aprovació d'un marc normatiu. És cert que posa uns fonaments normatius de benestar en la relació amb el temps i de dret al propi temps, seguits per tres grans punts de referència per a la intervenció en política de temps; amb tot, també és cert que després d'aquest marc normatiu es formulen projectes clau, amb els quals es compromet la ciutat. A la pràctica això significa que els representants pertinents de les diferents àrees de competència plantejaven prèviament al comitè de treball els projectes clau i després es debaten al si del comitè amb una vocació transcompetencial. Aquest sistema garantia al màxim que el model principal quedés integrat en les estructures de responsabilitat preexistents, però sense tornar a caure en la lògica monodisciplinària de la limitació competencial.

Els informes de tendència de la comissió mundial Urban 21 (Ministeri de Transport, Construcció i Urbanisme alemany, 2000) van actuar com a punts de partida del model. Les ciutats del nostre món industrialitzat corresponen al tipus de «ciutat desenvolupada caracteritzada per l'envelliment» (*op. cit.*, p. 12). El desenvolupament demogràfic i social es caracteritza per la progressiva individualització, l'envelliment i el descens de la població (en termes absoluts); el resultat és la crisi i la «desconstrucció» del sistema de seguretat social. Cada vegada són més comunes les estructures comercials, logístiques, professionals i residencials disperses. Aquestes estructures suposen una càrrega per als centres i els subcentres (en el pla econòmic, social i cultural) i comporten un augment de la urbanització del sòl i del trànsit individual de la regió (amb les conegudes conseqüències ecològiques que això comporta). Els processos de polarització i disgregació social (pobresa, drogues, delinqüència) amenacen, entre altres coses, el model tradicional de ciutat europea. La globalització i la virtualització de l'economia generen tendències d'acceleració que afecten la vida laboral, els transports, les comunicacions, l'oci i la vida familiar.

Aquestes situacions són extrapolacions de tendències actuals. No es presenten automàticament ni els manquen alternatives. Si s'apliquen unes polítiques adequades (a ciutats, ciutats-estat i regions) es poden frenar, reconfigurar permanentment i, si escaigués, fins i tot evitar (vegeu la contraposició entre «tendència» i «contratendència» de l'informe mundial Urban 21). El programa Els Temps de la Ciutat s'ha definit en aquest context com una d'aquestes contratendències. Primer,

es pretén millorar radicalment la qualitat de vida per mitjà d'una estructuració del temps social i ecològicament sostenible i orientada a la realitat quotidiana d'habitants i usuaris (integració d'escoles i llars d'infants, horaris de botigues, serveis, ofertes culturals i oficines públiques, jornades laborals, horaris de transport de persones i mercaderies, etc.). Tot això passa per fer del «punt ciutat» un lloc atractiu no només per als usuaris, sinó també per als moderns sectors industrials i de serveis, per als professionals d'alta qualificació, per a les famílies amb canalla, per als joves i per als grans. Després, els horaris i ritmes de treball s'adapten a les necessitats vitals de les persones, i no al revés. Sens dubte aquesta mesura beneficia en primera instància les persones (millora del «benestar amb relació al temps», de la igualtat de dret entre els sexes i de la cohesió social). Així mateix, és positiu, i no pas en última instància, per a l'economia: el 2020 es prestarà moltíssima més atenció que avui als ritmes vitals de les persones que, gràcies a l'edat, acumulen experiència. Les activitats i els horaris laborals autoorganitzats que fomenten la conciliació amb la vida familiar gràcies al suport electrònic (per exemple, el teletreball) permeten que els ciutadans concertin els temps laborals, socials i urbans (comunicació, entreteniment, àgora, esport, espiritualitat, cultura). S'obren les portes per tal que una nova «cultura urbana del temps» es constitueixi en permanent fonament de convivència. Seguidament, la demanda d'assistència, seguretat, comunicació i cultura generada per l'envelliment i la individualització de la població es veu satisfeta per la sinergia que s'estableix entre les diverses polítiques de temps. Aquesta demanda no s'ha de convertir en víctima del repartiment de competències entre homes i dones heretat del passat ni tampoc de la professionalització i el voluntariat. Si ho aconsegueix, comportarà serveis personals de qualitat i accessibles des del punt de vista del temps; el suport de l'autoajuda en bancs de temps, cercles d'intercanvi i altres agrupacions; la combinació d'usos; la urbanització descentralitzada («ciutat dels trajectes curts»): estímul als barris multigeneracionals. A continuació, la creixent força d'atracció de la ciutat policèntrica, però no anòmica (amb inclusió de la «ciutat intermèdia» de Thomas Sieverts) crea múltiples espais públics, variacions de l'àgora, que permeten i fomenten la comunicació, l'alta cultura i la cultura de proximitat, la multiculturalitat, la relació intergeneracional i la modificació de la relació entre els sexes. La nova cultura del temps —copresència de diverses circumstàncies vitals, edats, ètnies, copresència de ritme i calma, de relaxació i tensió, etc.— condueix a un altre nivell de la «cultura de la diversitat». Aquesta diversitat demostra que és absurd, fins i tot des del punt de vista teòric, el discurs de la cultura guia (en alemany, *Leitkultur*) o fins i tot de la cultura guia alemanya. En aquesta diversitat s'hi trobava inserida la ciutat europea, però actualment corre el risc de disgregació i fragmentació. D'aquesta manera, sense que calgui recórrer a les cases fortificades dels països llatinoamericans ni a la teoria de les finestres trencades estesa als Estats Units, es poden prevenir la polarització

i l'aïllament social, l'abandó i la degradació dels (sub) centres de les nostres ciutats. I finalment, amb l'augment de l'atractiu i de la qualitat quotidiana de l'espai urbà policèntric, augmenten també les oportunitats de tenir un transport sostenible des del punt de vista ecològic i humà. En conjunt, es redueixen les necessitats de mobilitat. Els fluxos de trànsit agregats es revolucionen i passen a ser patrons d'ús individualitzat (per exemple, sistemes complexos de transport modular i integrat) i desemboquen en un renovat auge del transport públic. El transport individual deixa de ser la segona opció en el dia a dia i es converteix en un luxe que s'escull voluntàriament, que a més considera el cotxe ecològic un fonament de sostenibilitat mediambiental.

Amb aquest escenari, s'estableixen tres grans grups d'objectius per a la intervenció en política de temps: urbanisme, conciliació dels règims temporals de la ciutat i modernització dels serveis públics i privats. Cada objectiu s'expressa en una eloqüent frase sintètica. Aquestes grans categories d'objectius es van concebre com a principis normatius i com a grups d'àrees en què es duguessin a terme accions concretes.

L'urbanisme es va entendre com el següent objectiu: fer que la vida quotidiana a la ciutat i els seus temps fossin atractius per a les múltiples circumstàncies vitals que s'entremesclen a la ciutat. Aquest aspecte quedava sintetitzat en la següent frase: «Les ciutats s'han de caracteritzar per la densitat espacial i la diversitat temporal, fet que les converteix en realitats vives i atractives». L'urbanisme concebut en aquest sentit necessita que la dimensió física de la ciutat desenvolupi i mantingui xarxes (Dupuy) de condicions constructives, d'abastament, de mobilitat, econòmiques, etc. Aquestes xarxes han d'estar adaptades a les necessitats quotidianes i als desitjos d'integració de les persones. Entendre així l'urbanisme també requereix que la dimensió sociocultural de la ciutat contribueixi a l'urbanisme com un estil de vida mitjançant la diversitat i l'heterogeneïtat, paral·lelament a la cooperació i l'hospitalitat. A aquest àmbit d'objectius corresponen els següents camps d'actuació de la ciutat amb dret al temps: la regeneració/revitalització dels centres urbans, dels barris i dels espais públics; la seguretat en l'espai públic; la transformació dels punts de mobilitat, i el desenvolupament de pactes de mobilitat. Aquests camps d'actuació no són una llista tancada, sinó diversos aspectes que cal emfatitzar.

La compatibilitat dels règims temporals urbans es va entendre com el següent objectiu: fer que la varietat de patrons temporals i d'activitat que coexisteixen a la ciutat es vegin i es reconeixin com una expressió d'un ric procés de diferenciació i que es percebin i es controlin des del punt de vista del seu potencial de generació de conflicte. La frase sintètica d'aquest objectiu era: «Els horaris de treball, els temps socials i la conformació temporal de les ciutats s'han d'adaptar a la vida quoti-

diana de cada cas». La conciliació de règims temporals es materialitza en una àmplia gamma de tasques: fer possible l'articulació, l'estimulació mútua i la tolerància recíproca de la diversitat de patrons coexistents; l'habilitació d'un balanç personal-laboral (és a dir, una relació equilibrada entre les estructures temporals de l'activitat professional i les d'un univers quotidià i vital no professional: cuidar-se, jocs, família, parella, veïnat, comunió eticoreligiosa, etc.); les demandes i els imperatius d'una solidaritat intergeneracional reforçada en dos sentits: la conformació de la ciutat per respondre a les necessitats espaciotemporals de la següent generació i la permanència temporal de les decisions locals que cal prendre; l'atenció universal a la integració dels objectius d'igualtat de sexes en les accions de conformació i decisions competencials pel que fa al temps en el dia a dia. En les modernes condicions de divisió de treball i diferenciació urbana no es pot reduir el concepte de conciliació a una mera forma d'«harmonia». Cal entendre-ho com un procés conflictiu en què tot depèn de dues coses: a) que es desenvolupin les capacitats (en el sentit que apunta Amartya Sen) i la força per tal de poder solucionar el conflicte, i b) que les precaucions socials de la moderació i la conciliació entrin en joc en el sentit més positiu i amb vocació activa. També en aquesta categoria d'objectius s'engloben camps d'actuació crucials a la ciutat que gaudeix del seu dret al temps: la conformació d'horaris escolars i d'atenció a llars d'infants que encaixin en els models temporals quotidians; l'adaptació d'horaris laborals i patrons temporals no professionals; una adequada oferta de mobilitat amb finalitats culturals, sanitàries, etc.

La modernització dels serveis públics i privats es va entendre com el següent objectiu: fer que als centres que ofereixen serveis a les persones se substitueixi l'orientació interna (pensar en les condicions de producció i finançament d'aquests serveis) per una orientació externa (atendre les situacions quotidianes, les circumstàncies vitals i les necessitats dels usuaris). La frase sintètica d'aquest objectiu era: «Els serveis públics i privats han de prendre les obligacions i les necessitats temporals dels seus usuaris com a punt de referència i han de contribuir a generar i fomentar la qualitat de vida». Totes les institucions amb presència en el dia a dia de les nostres societats urbanes estan en plena transició cap a una modernitat la forma de la qual encara no s'ha decidit. Avui en dia tots els serveis públics sense excepció es preocupen d'una manera o altra per la qualitat dels serveis que presten. Sovint passa, però, que es concep la qualitat des d'un punt de vista tecnocràtic. Aquest punt de vista es concentra en l'eficiència i l'efectivitat, i això no beneficia la ciutadania en l'ús que fa del temps. Per respondre a la demanda de justícia en l'ús del temps cal crear projectes de modernització reflexiva que es caracteritzin per dos elements: la referència integral a la qualitat de la vida quotidiana (no només del servei privat o públic en qüestió) i la interrelació dels diferents prestadors de serveis (diverses ofi-

cines públiques, associacions públiques-privades, etc.). Així, la modernització reflexiva comporta un increment dels processos d'informació, de comunicació, de participació local i regional i, en conjunt, de generació de confiança en els espais immediats. A aquesta categoria d'objectius pertanyen els següents camps d'actuació de la ciutat amb dret al seu propi temps: la preocupació per l'existència, la qualitat i l'accessibilitat de serveis personals importants per a la superació del dia a dia, l'adequació de les seves estructures temporals, la generació d'associacions públiques-privades i de pactes temporals locals.

En última instància, el conjunt d'aquestes metes es fonamenta en el postulat segons el qual existeix un «dret al temps» o un «dret al propi temps». Se centra en les relacions i els moviments registrats dins de l'espai immediat local —el municipi, la ciutat, la regió—, espai en els quals es desenvolupa la vida quotidiana i als quals remeten o dels quals deriven les estructures temporals. No falten raons ni ganes (socialment, culturalment i econòmicament parlant) per contribuir al fet que existeixi el dret al temps. El temps com a dret («dret al temps», «dret temporal») és un tema cada vegada més debatut a Europa (Winkler, 1995; Ost, 1999; Mückenberger, Muth, 2001; Mückenberger, 2004), però encara no existeixen moviments socials que li donin rellevància. Els problemes de temps se solen percebre i adaptar individualment. No es concep que siguin una realitat transformable ni conformable. La política de temps com a conjunt de solucions per garantir el dret a tenir temps encara no té els suports adequats: no hi ha grups d'actors que facin valdre el seu dret al temps davant dels que marquen els ritmes de l'economia i la política. Potser només és qüestió de temps (vegeu *Deutsche Gesellschaft für Zeitpolitik* (DGfZP) [en línia]. <www.zeitpolitik.de>).

En aquest sentit, la ciutat actual és un flux, atès que a més dels habitants, acull poblacions provisionals (com venedors, turistes, persones de negocis). Estrictament, el pes de la població urbana s'està desplaçant en general dels habitants (que, en xifres, disminueixen en la majoria dels casos) als usuaris discontinus (amb xifres en augment) (Martinotti, 1993). El dret al temps s'ha de garantir en la gran quantitat de gent que utilitza la ciutat.

El model intervé, d'una banda, per concretar el dret al temps combatent tres tendències: privar les persones de l'autoritat sobre el seu propi temps, sotmetre les persones a condicions de discriminació a l'hora de fer-lo servir i fer que les persones tinguin una concepció devaluada del seu temps per culpa de les condicions d'ús d'aquest. A més, el model intervé per tal que les persones puguin fer servir el seu temps d'acord amb les seves preferències i les seves metes culturals i socials, i actua també per tal que els individus i els col·lectius trobin oportunitats i espais per passar junts el temps que desitgin. D'aquesta manera, la ciutat amb dret al

seu temps reconeix un «dret al propi temps» i crea les condicions institucionals, cooperatives i de planificació de recursos per fer-lo realitat.

4. Bremen i els projectes clau de ciutat conscient del temps

En el context de la perspectiva temporal de Bremen es va intentar una «hermenèutica de la planificació», és a dir, el model s'havia de dissenyar sobre la base d'un enfocament real de projecte i, alhora, els plans de projecte s'havien de concebre i s'havien de posar en pràctica sobre la base del model. Tot això es va concretar en cinc projectes clau:

- La conformació urbana d'un «barri científic» amb una intensa presència tecnològica.
- La conformació d'un barri mediàtic amb patrons temporals diferents dels fordistes.
- La conformació d'escoles com a nous nodes de coneixement i formació integrats al barri.
- L'establiment de noves estructures professionals pel que fa a la política de temps a l'Administració de Bremen.
- La creació de llars d'infants properes al lloc de treball dels pares.

Aquests projectes es van escollir en el sentit hermenèutic per construir models «exemplars» que permetessin visualitzar i fer realitat la ciutat conscient del temps. A més, es volien transferir a altres casos, tant dins com fora de Bremen.

Des de l'escenari de fons que constitueix l'enfocament de la política de temps que es va dur a terme a Bremen, aquesta sèrie de projectes clau destaca per dues raons: en primer lloc, el plantejament ha anat molt més enllà de la mera conformació temporal dels serveis estatals socials *in situ* i, per dir-ho d'alguna manera, ha avançat en el nucli de les modernitzacions econòmiques i polítiques. En segon lloc, el plantejament s'ha implementat des de l'estadi de planificació dels projectes rellevants (mentre que abans, amb el sistema *end of pipe*, només s'actuava en la fase de resultats dels processos de planificació ja consumats). Aquest progrés es deu a dos factors. El primer, un calendari de planificació que pretenia ser integral pel que fa a àrees de competència i el segon, un assessorament d'alt nivell. En qualsevol cas, hi ha un inconvenient important: l'enfocament de política de temps de Bremen (i la implementació dels cinc projectes clau) depèn totalment de l'existència de finançament de tercers. Els protagonistes del projecte Ciutat 2030 van veure com disminuïa per moments la probabilitat de rebre ajuts del Ministeri d'Educació i Re-

cerca alemany i van buscar altres fonts de finançament extern. Si no les haguessin aconseguit, el projecte de política de temps de Bremen s'hauria quedat en foc d'encenalls malgrat els avenços registrats.

L'objectiu del primer projecte clau és la urbanització d'un barri de la ciutat. El barri acull un gran nombre de noves empreses tecnològiques. S'hi vol crear una diversitat temporal i una densitat espacial que millorin visiblement les opcions quotidianes d'estructuració del temps de la població que hi viu i que hi treballa.

Des de la seva fundació el 1971, la Universitat de Bremen s'ha convertit en el centre científic més gran del nord-oest d'Alemanya. En les 12 facultats de la Universitat s'imparteixen 60 titulacions que cursen més de 20.000 alumnes. Docents i investigadors sumen aproximadament 1.500 científics, als quals s'afegeixen uns 920 treballadors tècnics i administratius. Al costat de la Universitat, s'hi ha anat desenvolupant des del 1988 el Parc Tecnològic Universitari. Les 145 hectàrees acullen més de 300 empreses en què treballen més de 6.000 persones. La Universitat i el Parc Tecnològic conformen, amb una població diària de 30.000 persones, el barri tecnològic de la ciutat de Bremen. L'actual tendència a la densificació fa probable que la xifra de professionals arribi a les 10.000 persones. La infraestructura científica també s'està completant i, encara que moderadament, augmenta amb la incorporació de noves àrees temàtiques.

El caràcter de campus universitari del barri tecnològic (la major part del qual és una ubicació no integrada) ha fet que en les últimes dècades s'hagi optat per una estructura d'usos relativament monofuncional. L'aiguabarreig urbà de proximitat, densitat i fins i tot varietat temporal de totes les funcions de la ciutat (tret de la residencial) sembla, fins ara, difícilment compatible amb el concepte de centre tecnològic de Bremen. Concretament, ha sorgit una important demanda de diversos serveis d'infraestructura i abastament.

Els aspectes centrals són l'anàlisi de la zona, la moderació dels processos i la iniciació experimental de projectes. Es planteja quins són els inconvenients específics que la reduïda diversitat temporal suposa per a la Universitat, les empreses, els centres d'investigació i les persones que treballen als centres i que els visiten. S'estudia la implantació d'impulsos concrets i experiments de política de temps en cooperació amb actors presents a la zona. El punt de partida de l'experiment real serà la nova zona central de la Universitat. Es pretén que els nodes de mobilitat que s'hi han instal·lat evolucionin cap a nodes de coneixement i urbanisme que s'expandeixin cap a la perifèria del campus i del Parc Tecnològic. En aquest sentit, són importants dos aspectes: l'orientació (amb quina informació reben i acomiaden els nodes de mobilitat les persones que entren i surten?) i l'abastament (es podria evitar que el menjador del campus quedés desert, fins i tot els dies

feiners del curs, si se n'enriquís l'oferta amb actes científics i culturals?). El procés de conformació s'orientarà a la participació, atès que amb l'estratègia de política de temps no només es miren d'ampliar els temps funcionals del campus, sinó que també s'intenta contribuir a la consolidació de la identitat corporativa d'una institució científica i incardinar-la en les relacions culturals dels usuaris. Sorgeix aleshores una pregunta fonamental: és possible aquesta estratègia de vitalització basada en la política de temps si no hi ha una barreja d'usos que obri les portes a l'ús residencial? Vistes la impossibilitat d'expansió i la situació geogràfica del campus, aquest ús residencial sembla molt poc probable. Es va obtenir finançament intermedi per al projecte gràcies a un programa de cooperació de la UE amb Itàlia, França, Espanya i Polònia, així com de part del rectorat de la Universitat de Bremen.

El segon projecte clau és doble: l'estructuració activa d'un barri experimental de 24 hores amb la participació dels interessats i la inclusió d'un procediment de mediació per superar els conflictes temporals previsibles en el nou barri mediàtic de Stephani. En virtut d'una decisió presa el 2003 pel Govern regional i la Comissió de Promoció Econòmica es va decidir desenvolupar i finançar un centre mediàtic en aquest barri. Fins al 2006, per tant, s'han anat concentrant al centre del barri de Stephani les activitats de Ràdio Bremen (que actualment té centres diferents per a ràdio i televisió a la perifèria de la ciutat) i altres activitats mediàtiques. El centre mediàtic es completarà amb un centre de referència per als mitjans de comunicació. Des del punt de vista urbanístic, això revalorarà un barri que antigament acollia petites botigues i que actualment es caracteritza per la presència de múltiples solars buits, així com tot el nucli antic occidental. Quant a l'estructuració de l'antiga zona portuària, el barri mediàtic aconsegueix una significativa funció de connexió entre el centre de la ciutat i la ciutat marítima i marca l'entrada occidental al nucli urbà de Bremen. Els usos planejats modificaran clarament el caràcter del barri i influiran en les funcions que fa avui en dia (com per exemple l'ús d'habitatges, botigues i oficines).

Es preveu que els usos mediàtics que s'han planejat presentin un règim temporal que no es correspongui, o que es correspongui tan sols en part, amb els règims temporals dels usos circumdants. De tot plegat, en poden sorgir les següents preguntes: quin règim temporal caracteritzarà les activitats mediàtiques que sorgeixin?, quin potencial de conflicte amb els usos circumdants comporta aquest règim temporal?, com es pot acompanyar —i si és el cas optimitzar— un procés de desenvolupament d'un barri com aquest des de perspectives de política de temps? A més, el centre mediàtic del barri de Faulen no constituirà una ciutat dins de la ciutat, sinó que es caracteritzarà per les importants interaccions amb l'entorn immediat i fins i tot amb zones més allunyades de la ciutat. En aquest punt, es plantegen els següents

interrogants: quins usos circumdants es formaran a partir de l'especial orientació mediàtica del barri i del règim temporal especial dels usos que té?, a quins règims temporals estan sotmesos?, s'ha de produir una adaptació al règim temporal dels usos centrals?, com han de reaccionar els serveis públics (com ara el transport públic) davant dels règims temporals especials per garantir el funcionament del barri (és a dir, amb un nivell de confort suficient per als que hi treballin i el visitin)?, quins efectes tindrà sobre el barri i sobre el conjunt de la ciutat?

L'objectiu de l'experiment real serà, probablement, la integració en la planificació de les intervencions de política de temps necessàries per a un barri «modern» d'aquestes característiques, entre les quals hi ha, per exemple, les qüestions de barreja d'usos: la integració d'habitatges i centres d'escolarització i llars infantils i espais de restauració i cultura com a fites d'un entorn innovador. També s'hi inclouen, malgrat tot, els conflictes temporals que sorgeixen entre un barri mediàtic actiu de 19 a 24 hores i el barri residencial limítrof, de característiques tradicionals.

Per al projecte es va obtenir l'ajuda d'un pla interdisciplinari de la HWP, la Universitat Tècnica d'Hamburg-Harburg i la Facultat de Geografia de la Universitat d'Hamburg. També cal esmentar la voluntat de cooperació que ha demostrat Ràdio Bremen.

El tercer projecte clau és l'estructuració d'escoles model·liques com a nou node educatiu integrat. Són centres que, pels horaris i per com estan conformats, s'adapten tant a l'estructura dels temps quotidians del barri com a la necessitat d'un aprenentatge permanent amb vocació de futur. Els punts nodals educatius obren l'escola al barri i a les necessitats de coneixement, de posada en comú i de comunicació d'una societat del coneixement. Es converteixen en el punt en què es fa possible un aprenentatge permanent per a totes les generacions, totes les comunitats ètniques i totes les especialitats. Són centres d'aprenentatge per a tots i punts d'ampliació formativa integrats als barris. Es distingeixen per l'oferta de les possibilitats ja presents al barri (associacions de veïns, universitats populars, casals de joventut, etc.). Aquesta obertura de l'escola al barri s'està debatent i provant a tot el món: als Països Baixos (Groningen: Vensterschool), a Itàlia (Bozen: camí segur a l'escola i obertura del pati escolar al barri), als Estats Units (escoles com el centre comunitari de producció de coneixement [Carnoy, 2002] i així mateix el «moviment extraescolar» [Noam, 2001]).

En la societat del coneixement, les escoles no es poden limitar a transmetre coneixements als alumnes, tal com ens indiquen els resultats dels estudis PISA i IGLU. L'escola ha d'incloure l'entorn (pares, etc.) i encara més en el cas de l'alumnat de contextos migratoris. Ha d'oferir al barri accés als mitjans de coneixement del futur (Internet, etc.). S'ha de convertir en el node de comunica-

ció per al diàleg amb les necessitats de comunicació i coneixement del barri. Amb aquestes condicions, l'escola pot contribuir a desenvolupar potencials innovadors en els recursos humans.

L'oferta passa a incloure serveis del barri i per al barri (com per exemple un curs de «cuina turca per a tothom»), programes de formació, trobades d'art i cultura, propostes d'entreteniment (per exemple, vetllades lúdiques), activitats esportives i culturals, activitats per a nens, programes vespertins de professorat (classes particulars) i ofertes de les autoritats locals. Els nodes de formació s'equipen per tal d'obrir-se a col·lectius que altrament no entrarien a l'escola. No tenen barreres, però també s'adapten als usuaris adults (cadires, banys). L'organització i les ofertes van a càrrec de voluntaris, gestors locals, pares, professors (per exemple, els jubilats), membres de les comunitats escolars, educadors de llars, societats esportives i negocis locals.

La funció dels nodes de formació es reforça especialment en els períodes en què (ja) no hi ha escola, és a dir, a la tarda o els caps de setmana. En qualitat de node de formació, l'escola es converteix en un element de vitalització del barri i així fa dels carrers i places un lloc més segur i més sociable. Els nodes de formació contribueixen d'aquesta manera a la creació d'«espais públics». L'escola evoluciona d'aquesta manera fins a transformar-se en un node del barri que estimula la innovació i la integració social, de manera que contribueix al desenvolupament tant qualitatiu com quantitatiu dels recursos humans.

També en aquest cas se situa en primer pla l'experiment real. No és només un projecte d'investigació, sinó un projecte pràctic de conformació de la realitat (per bé que, certament, sí que té bases científiques i s'avalua segons aquests coneixements). La cooperació amb les escoles que es duu a terme a Groningen i a ciutats d'altres països europeus segueix el principi, provat tantes vegades en projectes de la Unió Europea, d'«intercanvi de bones pràctiques»: es compara i s'aprèn (amb mètodes sistemàtics) dels conceptes i les experiències d'altres projectes que hagin tingut èxit. Es comença per provar nodes formatius concrets en un barri, però amb la pretensió de reproduir els resultats positius en altres zones de la ciutat.

El quart projecte clau se centra en les implicacions de política de temps derivades de l'establiment de noves estructures en l'Administració de Bremen. En un projecte de política de temps es va dur a terme, al nou Centre d'Atenció Ciutadana de Bremen-Mitte, un procés de mediació en relació amb serveis i horaris d'obertura. Hi van participar (sota la meua direcció) una selecció de ciutadans, la direcció de l'Administració municipal i el Comitè de Personal. El procés presentava una metodologia innovadora, ja que incloïa participació ciutadana (desenvolupament del procediment de cèl·lules de planificació de Peter Dienel i del procediment Choice Work de Daniel Yankelovic).

En el procés de reforma de l'Administració de Bremen, els processos encaminats a la modernització de la prestació de serveis públics ofereixen bones hipòtesis com a punts de partida de les polítiques de temps. Especialment, un punt de partida és el projecte Centres de Serveis Locals / Centres d'Atenció Ciutadana, implantat en diferents fases durant el període 2002-2004 i desenvolupat posteriorment com una nova «filosofia de serveis». Parlem d'un seguit de reflexions ja desenvolupades sobre l'orientació conseqüent al client, un concepte ampliat de l'ús dels recursos i una tematització dels papers especials que duu a terme un servei públic. En el context d'un desenvolupament posterior, ens trobem amb un objecte i un àmbit d'observació que és concret i orientat a la pràctica i alhora perspectivista. El focus investigador pot anar més enllà de la reassignació dels recursos temporals entre oferidors i demandants, tal com es busca en el model sota l'etiqueta «modernització reflexiva dels serveis públics i privats». A més, en altres àrees de reforma administrativa, hi ha altres punts d'ancoratge pràctic que es refereixen a diferents camps d'actuació.

El cinquè projecte clau mira cap a la ciutat oberta a la família. En el marc de Bremen 2030 ja s'han dut a terme estudis sobre la flexibilització dels horaris d'obertura a les llars d'infants. A més, a partir del Fòrum de Bremen dels Temps de la Ciutat ha sorgit una iniciativa d'empreses i institucions socials: el procés de certificació Hertie, que identifica les «empreses amigues de la família». A més dels horaris d'obertura, la possibilitat de sincronitzar individualment els horaris d'assistència i els horaris de treball té un paper fonamental. En trobem un model en l'obertura de llars d'infants a prop dels llocs de treball dels seus pares.

Els pares joves demanen a una societat oberta a la família (amb tota la raó) que els proporcioni ofertes per poder pujar els fills i conciliar-ho amb l'activitat professional. Estem parlant tant de la possibilitat de reduir o interrompre (provisionalment) l'activitat professional en benefici de l'educació dels fills com de l'habilitació de perspectives professionals per al període que ve després. Segons un estudi sobre els centres d'atenció infantil i els comportaments de les mares al mercat laboral presentat el juny del 2002 pel Ministeri de Família, Tercera Edat, Dones i Joventut alemany, a l'Alemanya occidental gairebé el 70% de les mares de nens menors de 12 anys que no treballen volen incorporar-se a l'activitat professional. L'estudi Shell del 2002 posa de manifest que avui en dia la carrera professional és tan important per a les dones joves com per als homes, però que aquestes no volen renunciar a tenir una família a canvi dels objectius professionals.

A les empreses els interessa enormement contractar i mantenir personal femení qualificat: en l'actual context d'evolució demogràfica, la mà d'obra tendeix a ser escassa. Així, cada vegada són menys les empreses que es poden permetre el luxe de prescindir de les dones, que posseeixen unes qualificacions manifestament elevades. Una política de personal conscient de l'existència

de la família i orientada a la igualtat d'oportunitats permet, especialment a les treballadores, conciliar els seus projectes laborals i vitals. A més de la flexibilització dels horaris de treball, aquesta política pretén facilitar la reincorporació al món laboral després de les interrupcions per motius familiars. En aquest sentit, podríem parlar de la cooperació de l'empresa en l'organització de la cura dels nens (per exemple, obrint una llar a prop de la feina).

Gràcies a una iniciativa dels grups municipals SPD i CDU per promoure el desenvolupament exemplar de centres d'atenció infantil propers als llocs de treball dels pares (sobretot per a infants menors de tres anys), l'Ajuntament de Bremen va incloure una partida per a la creació de fins a 40 places per a nens de fins a tres anys en els pressupostos de l'any 2003. Amb això es volia donar un impuls al desenvolupament de llars properes als llocs de treball dels pares. A les empreses, negocis i particulars interessats se'ls ofereix la possibilitat d'incloure una part de l'ajuda estatal en projectes de llars properes als llocs de treball, especialment per a nens menors de tres anys. El finançament es fa en el marc d'una associació pública-privada, o sigui combinant subvencions públiques, aportacions dels pares i participació de les empreses en qüestió.

Els projectes actuen amb anticipació sobre el nucli de la modernització política i econòmica de la ciutat hanseàtica. A hores d'ara ja estan en fase de disseny. Podem parlar, doncs, dels primers passos d'una planificació estratègica de política de temps a Bremen. Amb tot, en el futur caldrà ancorar (paralelament amb els projectes clau) institucionalment aquesta mena de polítiques en l'Administració. A Itàlia, per exemple, l'esmentada Llei de 8 de març de 2000 ha fet imprescindible l'existència d'oficines del temps; a més, ha passat a ser una tasca dels municipis incloure en la planificació urbanística una planificació temporal (*piano regolatore degli orari*). Concebre i adaptar aquestes mesures per tal que encaixin en el sistema de planificació alemany i en la pertinent legislació és igualment una de les missions de la fase d'implementació de Bremen 2030: una ciutat conscient del temps. Encara no sabem si després d'una integració com aquesta, s'arribarà a fer que els plantejaments de política de temps siguin permanents (o, en altres paraules, si se superarà l'orientació al finançament de tercers i als projectes).

5. Implicacions per a la política familiar dels projectes clau de política de temps

A Alemanya i als altres països europeus que han iniciat projectes de temps de la ciutat, els objectius en matèria generacional i d'igualtat de sexes han tingut sempre un paper essencial. Això no obstant, el plantejament de les polítiques de temps es regeix per unes intencions que van molt més enllà. Inclou les infraestructures socials (escoles de jornada completa, cura de nens petits, atenció

a la tercera edat), la transformació dels papers de cada sexe a la feina, a la família, a la política i a la societat, l'organització empresarial del temps, l'espai públic i les condicions espaciotemporals de la vida de qualitat. Tot plegat és l'essència de les estratègies d'Els Temps de la Ciutat. És un enfocament transformador que intenta atendre les circumstàncies vitals i les necessitats quotidianes individuals. Però aquesta meta no es busca mitjançant la individualització (és a dir, tornant la pilota als afectats amb els problemes del dia a dia), sinó que proposa ajustos estructurals de les relacions espaciotemporals entre l'activitat professional, la vida personal i l'àmbit local d'individus, famílies i grups. Només observant, analitzant i transformant la suma d'aquestes relacions amb el criteri de la conciliació es pot sostenir aquest concepte (tal com, segons la informació de què dispo, s'utilitza en el context italià).

Amb el descobriment de la política de temps s'ha fet manifest que les intervencions en aquest sentit reclamen un enfocament «integral» sistemàtic; si continuen com un únic tipus d'intervencions (com ara una modificació dels horaris de treball, del transport públic o dels sistemes de cura d'infants) o se segueixen limitant a determinats actors o àrees de competència social, el més probable és que fracassin perquè tindran efectes no desitjats sobre altres àmbits. L'esforç d'incrementar la qualitat de vida no es pot limitar a l'organització del treball, ni tan sols del treball remunerat com a tal. S'ha de comprometre amb el concepte més ampli de treball, percebre i actuar sobre aquests pilars amb una mirada de complicitat i una àmplia perspectiva en interacció amb la resta de pilars, implicar-se amb un discurs seriós i generador d'actuacions i una cooperació amb altres actors creadors de societat, a més dels habituals, els empresaris i l'estat.

Aquestes connexions es poden establir sistemàticament si tenim en compte el context en què la societat de serveis i del coneixement situarà la ciutat en les pròximes dècades. Es presentaran notables simplificacions en els àmbits de l'activitat professional, la família i la comunitat local, així com en els efectes que tenen sobre els temps quotidians dels seus habitants i usuaris (Carnoy, 2002; Bremen 2030, 2003; Mückenberger, 2004). L'economia i el treball en transformen radicalment el seu caràcter. Es «deslimiten» en la dimensió espacial i temporal, es flexibilitzen i es tornen cada cop més incerts per als treballadors (vegeu per a més detalls Mückenberger, 2004, p. 245). El coneixement i el fet d'«aprendre a aprendre», «saber comercialitzar coneixement» es converteixen en un element vital per als individus: homes, dones, famílies i fins i tot nens. Els cicles vitals perden així els ritmes tradicionals i s'acceleren, i les fases de continuïtat i repòs passen a ser una excepció. El risc associat al (no)coneixement —«quedar-se despenjat»— és, per a la societat, una amenaça d'escissió. Passa el mateix amb la manca de mescla social i espacial de la població resident a causa de la suburbanització, etc. S'hi associen també (i no exclusivament) problemes de justícia social.

Les transformacions de la vida quotidiana comporten, sense cap mena de dubte, l'oportunitat de gaudir de més llibertat i independència, una llibertat que beneficia tant l'individu i el grup com els sexes i les generacions. Però amb la flexibilització, l'acceleració i l'actual amenaça a la qual estan sotmeses les relacions vitals, no es poden abandonar a la seva sort els individus i les famílies. Si s'abandonen, la pèrdua d'una tradició d'allò que és quotidià es traduirà en un estrès permanent i una progressiva heteronomització.

Les famílies i les llars ja es troben avui en dia en una situació paradoxal. En un món laboral i personal flexibilitzat i individualitzat, se'ls exigeix més esforç a l'hora d'establir una cohesió social (com a suport de l'«individu flexible», com a «límit» en situacions professionals amenaçades, com a dilatat centre de treball i d'aprenentatge). Tot i així, alhora i per les mateixes condicions, la seva capacitat d'adhesió continua disminuint: transformació de la relació entre els sexes, xifres de divorcis, mobilitat augmentada, descens de la natalitat entre la població autòctona, modificació dels tipus de llar, envelliment de la població, etc. (vegeu per a més detalls Bertram, 2002; Mückenberger, 2004, p. 249). El previsible retrocés quantitatiu i l'envelliment simultani de la població fan probables mesures totalment innovadores en matèria de solidaritat, temps, comunicació i vida quotidiana. Això significa que l'organització individual del dia a dia funciona com un joc d'equilibri temporal i que la «unitat d'allò quotidià» (Helga Krüger) ha deixat de ser experimentable.

Són molts els indicis que assenyalen que aquestes dificultats de la situació de les famílies no faran altra cosa que augmentar en el futur. La conseqüència podria ser, veient les onades d'immigrants que entren com a compensació del descens poblacional, una manca de mescla i l'amenaça de la cohesió social. La tendència a la desurbanització fa témer un retorn a les posicions tradicionals en la relació entre els sexes. Una disminució de la prestació de serveis de les ciutats amenaça les condicions de desenvolupament de la infància. Tot plegat posa en perill els mateixos fonaments solidaris de la societat. Les fonts, si se sotmeten a una sobreexigència cada cop més acusada, s'acaben assecant. Això no només perjudica la cohesió social, sinó també la productivitat econòmica i la integració política. Així mateix, però, aquesta evolució és ambigua i en cap cas manca d'alternatives. Certament, la forma tradicional està amenaçada per la sobrecàrrega que hem descrit, però la individualització no significa únicament la reducció en quantitat de les formes socials tradicionals i la relaxació de vincles socials que abans eren sòlids i duraven tota la vida. L'altra cara de la moneda és alliberar-se de les obligacions que comportaven i tenir la possibilitat de buscar i comprometre's amb noves formes de convivència i vinculació més flexibles i escollides amb llibertat per cada individu. Amb les formes de convivència de nova creació o nascudes de l'ampliació de models existents

(«famílies *patchwork*», veïnats, xarxes de suport específiques d'entorns concrets, etc.), sorgeixen també noves oportunitats de foment de la cohesió i la integració social. La promoció de la política de temps incideix conscientment en aquestes oportunitats i és una de les formes en què es pot utilitzar el desenvolupament urbà.

A partir de la flexibilització del treball i de la individualització i pluralització dels mons vitals, neixen noves demandes en les expectatives de la comunitat estatal (municipal, estatal i fins i tot transestatal). Amb tot, la mateixa comunitat es troba també en una situació complicada, com si se'n pogués esperar que ella mateixa solucionés les esquerdes que fracturen el món laboral i familiar. A vegades les mateixes comunitats locals agreugen o reproduïen aquestes fractures (Sieverts, 1997; Mückenberger, 2004, p. 242). Frequentment, les xarxes informals que descansen sobre la família o el veïnat perden la força o s'acaben dissolent. Els municipis, en qualitat d'unitats espacials, corren perill davant de la desurbanització. Perden habitants, per bé que no necessàriament «usuaris». Augmenta la competència amb altres focus d'atracció en habitatge, treball i oci. La comercialització universal els sotmet a una elevada pressió d'acceleració i trànsit (d'individus) que alhora els fan menys atractius.

D'acord amb el coneixement científic actual, és molt probable que les fractures entre treball, feina i comunitat local continuïn en el futur o fins i tot s'agreugin. Els experts no tenen clar, però, quines de les anteriors tendències d'evolució per a les properes dècades seran evitables i quines seran inevitables. Es considera que l'evolució de l'activitat professional i de les famílies és difícilment reversible: veiem l'evolució del món laboral a causa de la pressió globalitzadora i el desenvolupament dels mons vitals a causa de la persistent desradicalització de les formes de vida i de socialització. Per aquest motiu hem de prestar una atenció especial a les possibles evolucions alternatives de les comunitats locals. Podria ser que aquestes aconseguissin desenvolupar més poder d'integració («cohesió reticular») en aquest context per mitjà d'una orientació més clara de la seva política del dia a dia i de la seva conformació del temps, a més d'un grau més elevat d'informació, cooperació i participació.

Recentment he realitzat una anàlisi sobre els inicis dels projectes de ciutat a Alemanya i Europa que han optat per un accés de la societat civil a la política de temps, i n'he presentat un informe més aviat escèptic (Mückenberger, 2004). La impressió que n'he obtingut és aquesta: els actors de la societat civil, en el paper de promotors de desitjos en matèria de política de temps, no estan prou conscienciats i units per desenvolupar la seva força enfront dels actors «del sistema» en els àmbits polític i econòmic. En canvi, tampoc es pot subestimar el pes dels desitjos de la societat civil pel que fa a política de temps; els actors del sistema perceben

aquests desitjos mitjançant «sensors» i «antenes» (Cohen, Arato, 1992; Habermas, 1992), això és, amb «sistemes d'alerta primerenca», i els inclouen en els càlculs per la via de la legitimació preventiva. A la llum d'aquests resultats, per a la continuació del projecte Ciutat 2030 sembla adequat deixar de buscar primordialment el punt d'accés en els actors de la societat civil i començar a buscar-lo en els actors polítics i econòmics; de fet, es fa així pràcticament en tots els projectes clau.

Concretament, en el projecte del parc tecnològic i universitari és important integrar, pel que fa a l'exploració, un component «del món vital» que permeti l'existència d'un «desig de permanència» i «identificació». En altres casos semblants veiem aquest component quan comprovem que també s'hi viu, al campus, i que com a conseqüència de la barreja d'usos hi ha relacions entre els sexes i entre generacions que són determinants culturalment parlant. Si aquest tipus de barreja d'usos se separa a causa de restriccions objectives, l'estratègia de la política de temps estarà obligada a apostar per succedanis dels efectes locals d'una barreja d'ús: cura infantil, botigues, cultura, aprovisionament, etc., sense cultura residencial. També hi ha exemples d'aquestes estratègies substitutives, com podria ser el cas dels centres comercials que s'han construït. Veurem si un campus pot recolzar o no la seva vitalització en aquesta mena de succedanis dels mons vitals familiars en l'experiment real.

Fins i tot en el cas dels barris mediàtics hi ha l'amenaça d'una monocultura de dominació dels joves professionals, homes sense fills. Segons el que sabem dels barris postfordistes, la productivitat i la capacitat d'innovació depenen també de l'abast de les ofertes culturals i gastronòmiques urbanes. Aquí es planteja si es pot sobreviure en una barreja d'aquestes característiques, més aviat funcional, o si l'atractiu d'aquesta mena de barris necessita, a més, la barreja social d'edats i de sexes: l'ocupació qualificada femenina, la possibilitat de combinar l'activitat professional amb la paternitat gràcies als sistemes d'atenció dels nens, els horaris laborals i, en última instància, el mateix assentament vital.

El punt nodal de la imatge té d'entrada més referències vitals i familiars, tal com les coneix l'escola fordista tradicional. La qüestió és més aviat fins a quin punt aquestes referències es poden mesurar amb els fonaments «sistèmics» de la institució escolar: els sistemes temporals de professors, monitors i personal d'administració, regulats per convenis col·lectius, els sistemes d'assegurances titulars dels centres docents, la tendència cap a l'economia d'empresa dels assessors d'empreses, la resistència sindical contra el voluntariat com a substitut de la professionalització, etc. Basar el projecte exclusivament en la societat civil serà un fracàs. En lloc d'això, sembla ser viable fonamentar l'obertura de l'escola d'una manera també sistèmica. Per exemple, l'experiment Bertelsmann o el «moviment extraescolar» pro-

meten èxit escolar i es mantenen al marge del sistema educatiu actual malgrat que, a la vista de PISA i IGLU, aquest els necessita urgentment.

També el projecte de modernització de l'Administració presenta implicacions per a la política familiar. Les ofertes de serveis d'una institució han de poder reaccionar a les condicions vitals dels seus usuaris. Per poder interrelacionar i combinar els interessos temporals dels treballadors i dels «clients» (integrats tots en interessos familiars i vitals), la institució necessita nous processos d'obertura i exploració, mètodes de compensació i ajustament d'interessos; en tots aquests contribueix l'enfocament de política de temps.

En el projecte de crear llars d'infants properes als centres de treball, cal que se superi una pregunta: al capdavall, no es tracta d'una simple estratègia de política laboral? D'una banda, serien llocs on es podrien deixar els nens (des del punt de vista dels treballadors). De l'altra, constituïrien un tipus de fidelització a l'empresa i a la seva ideologia (des del punt de vista de l'empresa). Classificar aquesta realitat amb l'etiqueta de política familiar demostraria molt poca vista. En aquest àmbit, s'han d'elaborar solucions autèntiques de política fami-

liar des de la perspectiva i amb la participació dels nens afectats i projectar ofertes locals que ofereixin independència i equilibri cultural. Els interessos de política de temps es refereixen a valors morals i culturals tant com a demandes econòmiques de solució de problemes. La missió de l'experiment real és posar a prova la congruència d'interessos.

En cada un dels cinc casos, els projectes es desenvolupen com a polítiques laborals, locals o familiars. Perquè siguin adequats, amb tot, cal que s'estenguin en cada una de les altres àrees. En aquest sentit, es demostra que tots aquests projectes de política de temps tenen implicacions de política familiar. En aquesta ampliació necessària mai no hi deixa d'haver un cert risc: es pot rebutjar o es pot efectuar exclusivament en un pla funcional. Sovint l'èxit depèn del fet que un interès es pugui expressar al mateix temps en l'idioma tant dels uns com dels altres. Però els interessos sempre han de trobar un nivell lingüístic comú, i per fer-ho sembla que en molts casos l'enfocament de política de temps és el que pot oferir el vocabulari apropiat. Amb tot, mai en cap experiment real no es pot predir clarament quin serà el resultat.